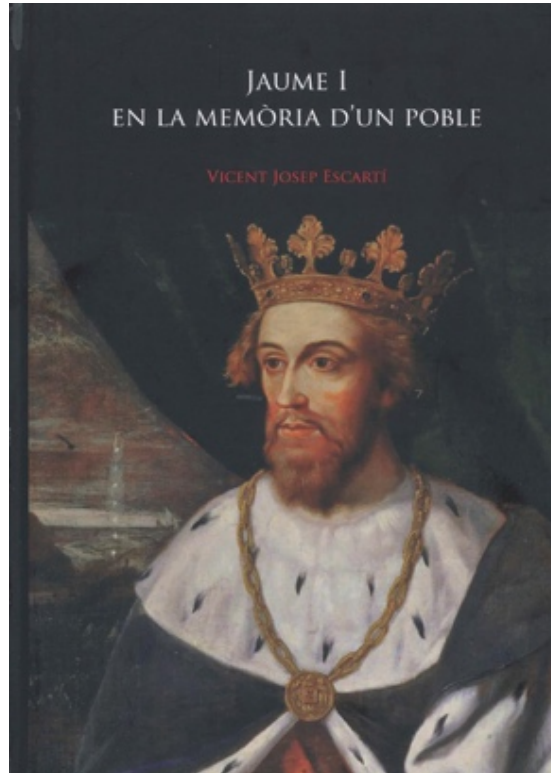

Ernest Belenguier

Vicent Josep Escartí, *Jaume I en la memòria d'un poble. El Rei Conqueridor en la literatura i en la historiografia, del segle XIII al XX*. València: Generalitat Valenciana, 2021, 252 p. ISBN: 978-84-482-6534-2.

Ressenyat per: Ernest Belenguier (Membre de l'Institut d'Estudis Catalans)

A primeries del mes de juliol de 1980 en l'editorial Tres i Quatre vaig veure Eliseu Climent amb qui vaig parlar sobre un tema de Jaume I. Tenia fet un breu resum de la conquesta de València i ell pensà que es podia publicar en una col·lecció petita, que s'havia creat en la seva editorial. Jo vaig dir-li que sí, però que potser seria convenient que fes un pròleg al voltant dels historiadors valencians que en el passat havien tractat el Rei Conqueridor. Quedarem que temps després tornariem a parlar quan el meu treball estigués arrodonit. Però aquest pretès pròleg es va convertir en més de 300 pàgines que varen donar lloc a la publicació en 1984 del llibre titulat: *Jaume I a través de la història* i publicat en dos volums, que molts anys després varen convertir-se en un més gran en les Publicacions de la Universitat de València, l'any 2009, i a instàncies d'Antoni Furió. Al cap i a la fi, aquesta nova edició hi era al voltant del vuitè centenari del naixement del rei. Des de 1984 fins ara –i ara vol dir 2022– s'han escrit molts articles i més d'un llibre de diversos autors així com més d'un congrés sobre Jaume I, quan en 1984 i durant temps jo no vaig comptar amb tantes publicacions. Aquest començament no és per recordar el meu treball sinó que és per ressenyar el darrer important llibre publicat en el 2021 per Vicent Josep Escartí. Ell ha titulat el seu volum com *Jaume I en la memòria d'un poble* i fa molt bé perquè el meu i el seu, que tenen punts de contacte, també tenen diferències. En el meu jo tractava des d'una perspectiva estrictament històrica els autors, cronistes i historiadors exclusivament valencians o que tenien molta relació amb el nostre país. Però Escartí, que és un historiador amb bons coneixements de l'àrea medieval, va situar-se en el Departament de Filologia catalana de València i pot dir-se que avui en dia gairebé és un historiador de la literatura i, per tant, aporta en

aquest llibre qüestions fins i tot d'obres de teatre, com assenyalaré després. No debades el subtítol del seu estudi es diu: *El Rei Conqueridor en la literatura i la historiografia, del segle XIII al XX* i jo afegiria, a més, en tot allò que recorda al rei Jaume I. Un exemple, que ell cita, dona lloc a la importància del poble valencià, quan seguint al dietarista del segle XVII, Aierdi, explica com en una revolta popular, que va succeir en 1663 contra l'augment dels impostos, els llauradors demanaven "quedar en la llibertat que el senyor rei don Jaume es havia deixat". I aquest exemple, Escartí el fa córrer per tot el seu llibre i no només per historiadors exclusivament valencians.

És aquest el motiu pel qual el seu primer capítol s'inicia amb els mateixos trobadors del segle XIII, fent veure que aquests tenien dues facetes diferents. Aquí Escartí, citant Nicolau Dolwer i Albert Hauf, assenyala trobadors molt contraris a Jaume I, qualificant el rei de traïdor per no haver defensat Occitània davant de França. Són els casos de Bernat de Rovenhac o de Duran Paernas, entre d'altres. Frases com aquestes d'un sirventès ho diuen tot: "sempre tindrè malvolença i enemistat al rei Jaume, que manté malament la seva paraula i els juraments del qual son dolent i enganyosos [...] i fa com rei de cor miserable". La segona cara dels posteriors trobadors ja en el regnat, i no abans, de Pere el Gran, varen ser més elogiosos, apropant-se a la cort del rei. Fou el cas d'Olivier del Temple, que cantava per la croada a Terra Santa o els *planhs* de Cerverí de Girona que va ser una composició dedicada a la mort del Rei Conqueridor.

Després de citar la memòria dels trobadors, Escartí ja passa al *Llibre dels feits*, enumerant tota una sèrie de manuscrits i on es troben i, fins i tot, la traducció al llatí de la seva crònica pel dominicà Pere Marsili, coneguda ja en 1314 i encarregada per Jaume II. Òbviament, els altres tres cronistes de les grans cròniques catalanes, com Bernat Desclot i Ramon Muntaner, deixant de banda la pretesa adoració que Pere el Cerimoniós tenia al seu besavi, ja es veuen en *Jaume I a través de la història*, subratllant fins i tot el caràcter de sant que volgueren atorgar al rei Jaume i que, és clar, l'Església no li atorgaria. Ara bé, Escartí recorda que la idea de Muntaner de fer un centenari de la conquesta començà en 1338. Però per acabar el primer capítol, Escartí al·ludeix a l'aragonès i mestre hospitaler de Rodes Juan Fernández de Heredia que traduí el *Llibre dels feits* a l'aragonès, així com *les Histories e conquestes del Realme d'Aragó e Principat de Catalunya* del català mossèn Pere Tomich, el qual criticà la divisió de les seves terres en els dos fills seus, Pere i Jaume, que varen ser "asaz inconvenients". També assenyala el *Dietari del capellà d'Alfons el Magnànim*, que elogià els Trastàmara sense oblidar-se de les dades valencianes de Jaume I. Finalment, i després d'esmentar una *Crònica universal de 1427*, poc coneguda fins ara, acaba fent referència a les *Cròniques d'Espanya* del català Pere Miquel Carbonell que cita Jaume I, però probablement sense haver-lo llegit. Tot això últim, en la primera obra citada d'aquesta ressenya, lògicament, no apareix.

Ja entrant en el segle XVI Escartí reconeix que la figura de Jaume I perd una mica de prestigi en aquella època. No obstant, l'autor, amb l'àmplia mirada de tota la Corona d'Aragó, manté bastants noms i autors que tenen present el Rei Conqueridor. Abans de tot esmenta *l'Aureum Opus*, una obra de certes qüestions jurídiques de la ciutat de València impresa en 1515. En ella, des de la perspectiva bàsicament local i de la capital, s'al·ludeix al procés d'ocupació militar que va fer Jaume I, sobretot a València, tot i que temes com els de Borriana i altres fets de conquesta no apareixen en *l'Aureum*. Anys després, en 1538, Escartí presenta Pere Antoni Beuter com a historiador i predicador de la capital que va ser escollit com el representant en la festa del tercer centenari de la conquesta de 1538. Això li va donar peu a que s'escrigués i s'imprimís en aquell any la primera part de la *Història de València*, on ja es parla de Jaume I. Més encara es va subratllar la figura de Jaume I quan Beuter ho va fer en la *Segunda parte de la Crònica*

General de España y especialmente de Aragón, Cataluña y Valencia, impresa en 1551. La primera i la segona part canvien de llengua i fins i tot alguns aspectes ideològics que afavoriren més Jaume I, cercant la seva connexió amb els Reis Catòlics, la monarquia dels Àustria i també el problema morisc que començava a veure's. Amb una certa similitud, el cronista Rafael Martí de Vicià, en el seu *Libro Tercero de la Crónica de la Inclita y Coronada Ciudad de Valencia y de su Reino*, impresa en 1564, va també elogiar de forma excel·lent Jaume I. Tant Beuter com Vicià, i alguns noms ja citats abans, arribaven a qualificar el Rei Conqueridor de sant. Això no va succeir en el cas de l'aragonès Zurita, el millor cronista de la Corona d'Aragó, que va també utilitzar el rei Jaume en els seus *Anales de Aragón* (1562-1580). Va parlar molt bé del rei sense afegir la paraula sant, però en algun moment expressa els seus dubtes sobre l'autoria règia del *Llibre dels feits* quan diu: "no se declara si fue en este tiempo aquella embajada que se refiere por el autor que escribió la vida del rey Don Jaime".

Parlant d'aragonesos, Escartí no oblida el cronista Jerónimo de Blancas (mort en 1590), el qual fins i tot anomenà Jaume I "magnànim" –pareix una al·lusió a Alfonso V– i el va considerar realitzador d'"empreses meravelloses". Sembla que els aragonesos d'aquella època no tenien les reticències al rei de segles posteriors. Un exemple que Escartí amplia molt en les seves pàgines és el cas de l'alcanysà, ardiaca de Morvedre i canonge de la seu de València: Bernardí Gómez Miedes. Recomana al lector que miri aquestes pàgines d'Escartí perquè l'obra de Gómez Miedes és important, la vincula totalment a l'imperi dels Àustria del que Jaume I fou un clar precedent. És més, Gómez Miedes no només dedica obres al rei Jaume, "model dels Àustria", sinó que també exalta en el cas valencià "la fertilitat de les terres i fins i tot lloa la salubritat dels vents que airegen la ciutat, el Túria i l'Albufera". Però, és clar, van haver-hi també autors que no eren ni valencians ni aragonesos. És el cas de Francesc Tarafa a Catalunya o els *Col·loquis de la insigne ciutat de Tortosa* de Cristòfor Despuig, escrits passada la primera meitat del segle XVI com una mena de diàlegs entre personatges d'aquella època, on el valencià don Pedro parlà contra l'historiador castellà Sedeño, que gairebé no va al·ludir Jaume I: "Sancta Maria! Que d'aquest nostre rei tan sant i tan bo i tan valerós no fa menció aquest homa?".

Per a Escartí faltava Mallorca i les Balears, i no només com a cronistes historiadors sinó també d'una certa línia literària. En el primer cas, Escartí esmenta Joan Baptista Binimelis i la seva *Història del Regne de Mallorca*, on l'autor òbviament cita de molt bona fe el rei, conqueridor de gran part de les seves illes. En el segon cas, col·loca l'obra teatral de *La Presa* que el dia de sant Antoni es representava en Maó i Ciutadella. Una cosa semblant però molt posterior i que es troba en el XVII fou la *Comedia de la General Conquista de Mallorca* (1683) de Pere Antoni Bernat, una de les poques peces teatrals en la nostra llegua i de temàtica històrica del segle XVII que ens ha pervingut.

Endinsant-nos més en el segle XVII, cal dir que en aquesta centúria Escartí subratlla els fets polítics i sobretot la religiositat que en gran part va obstruir una presència més activa de Jaume I. El primer nom que assenyala Escartí fou el del polígraf castellà Gabriel Lasso de la Vega Contino que va escriure els *Elogios en loor de los tres famosos barones don Jaime rey de Aragón; don Fernando Cortés, marqués del Valle, y don Álvaro de Bazán, marqués de Santa Cruz*, publicats en 1601 i dedicats a don Gaspar Galcerán de Castro y Pinós, comte de Guimerà i descendent de Jaume I. Més encara, aquest personatge intentà per última vegada santificar al rei sense aconseguir-ho. Lasso de la Vega presenta Jaume I en la seva tasca repobladora i com un gran fundador d'esglésies. S'entén que el compara als herois castellans que havien conquerit Amèrica cristianitzant-la.

Després Escartí se centra en València i tracta cronistes ja ben coneguts com Gaspar Escolano i Francesc Diago. Del primer destaca que en els capítols IV-X del *Libro Tercero de la Década primera de la Historia de Valencia* en 1611, elogia sobretot al rei en la línia de les seves croades. Del segon, en els seus *Anales del Reyno de Valencia*, de 1613, destaca com continua veient-se el rei com una persona excepcional, però que ja pot ser criticat, passant a ser un precedent del segle XVIII. Escartí cerca, a més, tota una sèrie de cronistes historiadors que han citat Jaume I a partir d'autors importants anteriors, des de Zurita a Escolano i Diago i encara cronistes baixmedievals com Desclot i Muntaner. Això es nota en Andreu Bosc i en el seu *Summari, index o epitome dels admirables i nobilíssims títols d'honor de Catalunya, Rosselló i Cerdanya: recopilació dels privilegis que tenia Catalunya concedits pels seus monarques*. També és el cas, menys conegut i menys important, de Vicent Bendicho, que va fer una crònica en 1640 sobre la ciutat d'Alacant, elogiant Jaume I per la seva intervenció a Múrcia i Alacant. Una altra cita és la de Jaume Bleda, de 1618, en la seva *Crónica de los moros de España* que, seguint Jaume I, somniava amb empreses militars al nord d'Àfrica portades a cap per la monarquia hispànica.

Tocant autors aragonesos, Escartí assenyala els *Anales crónologicos del mundo* en 1630 i 1634, on s'esmenta l'aparició de sant Jordi a la batalla del Puig. Per la seva banda, Pedro Abarca, entre 1682-1684, en el seu *Los Reyes de Aragón en anales históricos* assenyala Jaume I, quan arriba a dir que "mejor es la corona de religioso que de rey", intentant tornar a la posició de sant que ja s'havia contemplat segles abans sobre el rei. Finalment Escartí no s'oblida en línia editorial del *Sumario de la vida política y hazñosos hechos del rey don Jaime I de Aragón*, de Juan Tornamira de Soto, publicat en Pamplona, en 1622. Altres citacions d'Escartí obeeixen a brevíssimes síntesis que crec no cal dir en una ressenya, si bé Escartí ho esmenta tot. Jo personalment subratllaria l'obra de Marc Antoni Ortí, de 1638, encarregada a aquest valencià que recordà quatre-cents anys després la conquesta de València. De Llorenç Mateu i Sans se sap que va escriure alguns fragments sobre Jaume I, però no han estat trobats. No és el cas de Gaspar Blai Arbuixech, que en 1666 va fer un molt conegut *Sermó de la sancta conquista*. Ja fora d'aquests s'ha de recordar el català Esteva de Corbera i la seva *Catalunya il·lustrada*, de 1678, i els illencs Joan Dameto i Vicent Mut que, és clar, parlaren molt bé de Jaume I. Escartí acaba aquest capítol amb el conegut Narcís Feliu de la Penya que en els seus *Anales de Cataluña*, que foren publicats en 1709, se'n recordà del Rei Conqueridor.

De la religiositat barroca al criticisme dels nous temps, és el títol que Escartí dona al segle XVIII i primeríssims anys del XIX. L'autor veu com el segle XVIII és molt diferent als anteriors, donada la presència més centralitzadora i il·lustrada del mateix. No obstant, ell troba noms importants en aquesta centúria com són al principi els de Vicent Ortí i Major i el seu *Quinta centúria de la conquista de Valencia*, de 1738, i també el de Pasqual Esclapés de Guilló, en el seu *Resumen historial de la fundación y antigüedad de la Ciudad de Valencia de los Edetanos*. En l'un i en l'altre autor, certament apareix Jaume I, però també el Cid. Escartí comenta que el nom de Jaume I podria assimilar-se al de l'arxiduc Carles III d'Àustria, mentre que el del Cid ho faria amb Felip d'Anjou, a pocs anys encara de la guerra de Successió a la Corona d'Espanya. Ara bé, dels il·lustrats parla ben poc, ja que no semblen interessar-se per la figura del Conqueridor. És el cas de Gregori Mayans (1699-1791) o el d'Antoni Capmany, que veu amb bons ulls Jaume I en tant que el monarca va donar un impuls important al comerç. Esmenta això en funció del llibre de Capmany *Memorias históricas sobre la marina, comercio y artes de la Antigua Ciudad de Barcelona* (Barcelona, 1779-1781 i 1790-1792). Però Escartí sembla interessar-se més per Jaume

Finestres i la seva *Historia del Real Monasterio de Poblet*, publicada definitivament entre 1753 i 1765. Al cap i a la fi, Poblet va ser el lloc religiós més important per a Jaume I. Encara Escartí treu més noms, com per exemple el del dominicà Lluís Galiana que en la carta, que encapçala l'edició del *Diccionario castellano-valenciano* de Carles Ros, esmenta Jaume I.

Però on Escartí diu coses molt noves és en les qüestions de peces teatrals –o sigui literatura- que en la segona meitat del segle XVIII es varen fer a València, Barcelona i Mallorca. Aquí l'autor presenta fins i tot llargs fragments d'aquestes comèdies, totes sobre la conquesta de València, la presència del Conqueridor a Barcelona i, a la fi, la comèdia de la conquesta de Mallorca, afegint el fet que tot anava en la línia del populisme local de la població, fins al punt que en algun cas podem parlar que aquella línia va arribar a tenir una comèdia feta en funció de la conquesta de Morella, obra de Carles Gassulla d'Ursino. Després Escartí analitza l'obra de Josep Villarroya, a l'igual que la de Nicolás Cervero, que negaven l'autoria del rei en el seu *Llibre dels feits*. Dels dos, Villarroya ja fregava la frontera final del XVIII al publicar-se la seva obra en 1800. Però els que entraven als primers anys del segle XIX foren Bartomeu Ribelles i Francesc Xavier Borrull, dels quals Escartí no parla massa, ja que aquests darrers són ben coneguts i, a més, reivindiquen la vida foral de l'època medieval de Jaume I. Sense anar més lluny, el jurisconsult Borrull va escriure el seu *Discurso sobre la Constitución que dio al Reyno de Valencia su invicto conquistador, el señor don Jayme I*. S'obria pas així al segle XIX.

Possiblement sigui aquest segle el que més s'adequa al llibre d'Escartí. L'autor coneix els millors cronistes i historiadors de l'època ja que cita Lluís Lamarca, qui va escriure una notícia històrica sobre la conquesta de València en 1838, és a dir el sisè centenari de la mateixa. Però també Vicent Boix, Marià Flotats i Antoni de Bofarull, els dos darrers catalans, o els mallorquins Joaquim Maria Bover i Josep Maria Quadrado són esmentats per Escartí dins dels temps d'un romanticisme lliberal, però sense que Escartí aprofundeixi molt en ells. Una qüestió que es veu també, avançat el segle, en Teodor Llorente i Constantí Llombart, els dos dins d'una pretesa Renaixença valenciana que en cap moment arribà a l'alçada de la catalana. Tot això es veu en l'obra d'Escartí, però els punts més importants d'ell en aquells anys són les composicions literàries, que sense cap mena de dubte és la línia més nova del llibre d'Escartí. Poden veure's més noms importants, però també coneguts d'aquella centúria com Charles de Tourtoulon, Marià Aguiló, Jacint Verdager i altres que ja no cito. Ara bé, els comentaris sobre Manuel Angelón i el seu *Drama històric-sacre-cavalleresc* en cinc actes, original i en vers consideren que Angelón fou un dels dramaturgs fundadors del teatre català modern. També Escartí esmenta Miquel Amat i Maestre, que publicà el seu *Don Jaime el Conquistador. Romance historico*, quasi desconegut fins fa poc de temps. No s'oblida Escartí de la *Mallorca cristiana* del poeta i dramaturg català Damas Calvet, que és un llarg poema al·lusiu a la conquesta de les Illes Balears. De fet les aportacions d'Escartí a les creacions literàries són importants fins a la creació de *Lo Rat Penat*, *Calendari llemosí* i tota la sèrie de nombroses creacions poètiques, que testimonien la importància de Jaume I entre historiadors, però també en el poble valencià que anava a veure el teatre jaumí. Ja en el segle XX i fins i tot en els primers anys del XXI és difícil anotar tots els noms que Escartí aporta en el seu llibre, des del Primer Congrés d'Història de la Corona d'Aragó de 1908, passant pels anys de la segona república espanyola, abordant la personalitat de Jaume I dins del règim franquista, per arribar als anys actuals i a les obres més significatives arran de l'entorn del 2008.

Aquesta ressenya vol acabar aquí no sense valorar positivament la part de l'apèndix, bastant ampli i literari que presenta Escartí, segurament la banda menys coneguda de la

figura del rei i de les obres que fins al poble menut va assenyalar. I va ser així perquè en la dedicatòria en la meua segona obra de *Jaume I i el seu regnat* cito la meua mare que va parlar-me des que era petit de Jaume I i m'ensenyava sovint l'estàtua del rei a cavall en el Parterre de la Ciutat de València. La meua mare i el meu pare no eren precisament persones de gran cultura històrica i literària; eren ciutadans del poble valencià, d'aquest poble que apareix en el títol de l'obra d'Escartí.